

УДК 811.161.2'373.2(26)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2414-0627.2024.31.309403>

М. М. Торчинський,

д-р філол. наук, проф.,

*Хмельницький національний університет,
професор кафедри української філології
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5268-0237>;*

Н. М. Торчинська,

канд. філол. наук, доц.,

*Хмельницький національний університет,
доцент кафедри слов'янської філології
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6182-0027>*

ВЛАСНІ НАЗВИ МОРІВ: СТРУКТУРА, ПОХОДЖЕННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Основна мета нашої статті — зібрати, систематизувати й проаналізувати власні назви всіх морів, засвідчених в українській мові. Мета дослідження передбачає вирішення таких завдань: 1) укласти реєстр пелагонімів; 2) визначити їхні денотатно-характеристичні ознаки; 3) з'ясувати етимолого-словотвірні атрибути; 4) описати особливості функціонування в українській мові; 5) встановити визначальні риси такого типу пропріальних одиниць. Об'єкт аналізу — 238 пелагонімів, а предмет — їхні денотатно-характеристичні, етимолого-словотвірні та функціональні особливості.

У процесі аналізу використано генетичний (для визначення походження пропріативів), етимологічний (для з'ясування особливостей творення назв), описовий (встановлення екстралінгвальних особливостей пелагонімів), структурний (для характеристики будови найменувань), функціональний (для опису ознак, пов'язаних із функціонуванням власних назв морів у різностильових текстах) методи дослідження та прийом кількісних підрахунків (для встановлення продуктивності різних типів пелагонімів).

Установлено, що домінують складені конструкції, утворені синтаксичним способом (найбільш продуктивні моделі — «іменник + прикметник» та «іменник + іменник»), із комбінованою мотивацією (зокрема локативно-, меморіально- та квалітативно-сутнісною), відапелятивно-відоміни, у складі яких переважають географічні терміни та антропоніми або топоніми. Більшість пелагонімів є давніми, гібридними, низькочастотними, емоційно нейтральними найменуваннями, які мають відому і непрозору

етимологію, побутують у науковому стилі, є елементами мови (а не мовлення), належать до пасивного словникового складу, невідомі широкому загалу, позбавлені етнокультурного значення.

У перспективі плануємо звернути увагу на загальну характеристику інших власних назв: як відкритих водних об'єктів (наприклад, заток чи течій), так і таких розрядів, як ойконіми, омоніми чи хороніми, що дозволить із часом сформувати цілісну картину українського топонімікону.

Ключові слова: власна назва моря, пелагонім, етимологія, структура, спосіб творення, семантика твірної основи, мотивація, функціонування.

M. M. Torchynskyi,

ScD in Philology, Professor,

Khmelnytskyi National University,

Professor of the Department of Ukrainian Philology

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5268-0237>;

N. M. Torchynska,

PhD in Philology, Associate Professor,

Khmelnytskyi National University,

Associate Professor of the Department of Slavic Philology

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6182-0027>

PROPER NAMES OF THE SEAS: STRUCTURE, ORIGIN, FUNCTIONING IN UKRAINIAN LANGUAGE

The main goal of our research is to collect, systematize and analyze the proper names of all seas that are in the Ukrainian language. The purpose of the research involves solving the following tasks: 1) to draw up a register of pelagonyms; 2) determine their denotative and characteristic features; 3) find out etymological and word-forming features; 4) describe the peculiarities of functioning in the Ukrainian language; 5) establish the defining features of this type of proper names. The object of analysis is 238 pelagonyms, and their denotative-characteristic, etymological-word-forming and functional features are the subject of analysis.

In the process of analysis, we used genetic (to determine the origin of proper names), etymological (to find out the features of names creation), descriptive (to determine the extralingual features of pelagonyms), structural (to characterize the structure of names), functional (to describe features related to the functioning of seas names in texts of various styles) research methods and the method of quantitative calculations (to determine the productivity of different types of pelagonyms).

It was established that compound constructions (the most productive models are «noun + adjective» and «noun + noun»), formed by a syntactic method, with combined

motivation (in particular, locative-, memorial-, and qualitative-substantial) dominate, they are derived from onyms and appellatives. Geographical terms and anthroponyms or toponyms prevail in their composition. Most pelagonyms are ancient, hybrid, low-frequency, emotionally neutral names that have a known and obscure etymology, are used in a scientific style, are elements of language (not speech), belong to the passive vocabulary, are unknown to the general public, and are devoid of ethnocultural meaning.

In the future, we plan to pay attention to the general characteristics of other proper names: both open water bodies (for example, loughs or streams), and such categories as oikonoms, oronyms, or choronyms. Over time, this will make it possible to form a complete picture of the Ukrainian toponymy.

Key words: proper name of the sea, pelagonym, etymology, structure, method of creation, semantics of the creative basis, motivation, functioning.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Власні назви морів, або пелагоніми, є одним з основних складників гідронімії, оскільки саме з морями пов'язаний розвиток людських цивілізацій (наприклад, єгипетської, грецької, римської — із Середземним морем), ці об'єкти відіграють важливу роль в економіці, політиці, культурі народів, які мешкають на їхніх берегах, зрештою, навіть найменування морів досить часто мотивуються етнонімами (сучасні пелагоніми *Норвезьке, Японське моря*; колишні назви *Азовського моря — Кіммерійське, Руське*).

Міжнародне гідрографічне бюро нині нараховує 54 моря, проте без урахування тих об'єктів, які не мають берегів або знаходяться всередині інших водних басейнів. Існує й інша цифра — більш вірогідна: 94 моря, які належать до басейнів Атлантичного (32: *Балтійське, Чорне*), Індійського (6: *Аравійське, Червоне*), Південного (13: *Лазарєва, Росса*), Північного Льодовитого (13: *Біле, Чукотське*) і Тихого (30: *Жовте, Японське*) океанів, однак сюди не включені не пов'язані зі Світовим океаном озера (*Аральське, Мертве*) та великі водосховища (*Канівське, Кременчуцьке*), які часто місцевими мешканцями ідентифікуються як моря. Натомість затоки, які за багатьма своїми характеристиками можуть бути віднесені до морів (наприклад, *Бенгальська, Перська*), українським етносом так не сприймаються (проте це не стосується *Ботнічної* затоки, яку останнім часом частіше іменують морем).

Також зазначимо, що в нашому дослідженні ми аналізуємо: 1) такі пропріати-ви, як *Аргентинське, Кельтське* та інші *моря*, які визнаються не всіма географами; 2) найменування, що існували раніше (*Лівійське, Міртойське моря*); 3) водойми, які є складниками інших морів (наприклад, у складі Середземного — *Балеарське, Егейське* та ін.); 4) назви окремих проток, що іноді кваліфікувалися як моря (*Іруаз, Ла-Манш*). Таким чином, загалом характеризуємо власні назви 116 морів та прирівняних до них об'єктів, що знаходяться в басейнах Атлантичного (37: *Адріатичне, Північне моря*), Індійського (7: *Андаманське, Арафурське моря*), Південного (13: *моря Амундсена, Дюрвіля*), Північного Льодовитого (14: *Баренцове, Східносибірське моря*), Тихого (34: *Новогвінейське, Тасманове моря*) океанів, а також так званих

внутрішніх водойм (11: *Гниле, Дністровське моря*), і така належність певним чином впливає на структуру кожної групи пелагонімів.

Зважаючи на те, що для окремих морів (особливо розташованих недалеко від ареалу проживання українців) фіксуємо по декілька варіантів назв, значна частина яких є давніми або іншомовними, проте засвідченими у вітчизняних історичних джерелах і стародавніх картах (наприклад, *Азовське море — Каффське, Меотійське* тощо), вводимо для аналізу їхніх структурно-дериваційних, етимолого-словотвірних та функціональних особливостей 238 пелагонімів.

Аналіз досліджень проблеми. Інформація щодо походження таких пропріативів, описи їхніх денотатів та інші відомості досить широко представлені в науковій і науково-популярній літературі [1; 3; 7; 8; 13], а також у численних інтернет-виданнях. Однак комплексної характеристики таких власних назв немає, та й потреба в узагальненні матеріалу, зведенні отриманих даних стосовно споріднених онімних розрядів незаперечна, адже це дозволить сформувати цілісну картину їхніх визначальних особливостей, які стосуються місця в онімному просторі української мови, творення та функціонування.

Мета, завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження. Основна мета нашого дослідження — зібрати, систематизувати й проаналізувати власні назви усіх морів, засвідчених в українській мові.

Мета дослідження передбачає вирішення таких завдань: 1) укласти реєстр пелагонімів; 2) визначити їхні денотатно-характеристичні ознаки; 3) з'ясувати етимолого-словотвірні атрибути; 4) описати особливості функціонування в українській мові; 5) встановити визначальні риси такого типу пропріальних одиниць; 6) порівняти отримані результати з аналогічними даними, які стосуються інших класів найменувань (насамперед океанів і проток).

Об'єкт аналізу — 238 пелагонімів, а предмет — їхні денотатно-характеристичні, етимолого-словотвірні та функціональні особливості.

У процесі аналізу використано генетичний (для визначення походження пропріативів), етимологічний (для з'ясування особливостей творення назв), описовий (встановлення екстралінгвальних особливостей пелагонімів), структурний (для характеристики будови найменувань), функціональний (для опису ознак, пов'язаних із функціонуванням власних назв морів у різностильових текстах) методи дослідження та прийом кількісних підрахунків (для встановлення продуктивності різних типів пелагонімів).

Виклад основного матеріалу. Уже протягом тривалого часу для такого опису використовується комплексна схема, що складається із 38 пунктів, розділених на три блоки. Перший, **денотатно-характеристичний**, ґрунтується на особливостях носіїв власної назви і складається із двох підблоків: **денотатно-номінативного** (розмежування власних назв за характером іменованих об'єктів) і **денотатно-характеристичного** (аналіз онімів за ознаками денотатів, таких як реальність їх існування, розміри, кількість тощо). Основним у цій моделі вважається другий

блок — **етимолого-словотвірний**, саме найменування якого вказує на з'ясування будови, способу творення, семантики твірної основи, мотивації, часу виникнення, продуктивності словотвірного типу і т. д. Третій блок — це **функціональна** характеристика, тобто визначення стильової належності, сфери вживання, форми, правопису й відмінювання та інших ознак власних назв.

Як початкову форму для аналізу візьмемо дефініцію терміна і його етимологію. У «Словнику української ономастичної термінології» **пелагонім** (від гр. *pélagos* — «море» + онім; англ. *pelagony*) — це вид гідроніма, власна назва будь якого моря чи його частини, напр. *Чорне море*, *Азовське море* [2, с. 147–148]. Аналогічні визначення давали й інші ономасти [6, с. 35]. Не зовсім погоджуючись із сутністю терміна, ми запропонували вважати пелагонімом лише найменування моря, додавши нові терміни інтерлувіонім, фіордонім, флуменонім на позначення найменувань проток, заток і течій [9, с. 165], які стали або можуть стати предметом вивчення в наступних студіях.

У **денотатно-номінативній** структурі українського ономастикону пелагоніми належать до онімного поля **топоніми**, підполя **геотопоніми**, сектора **гідроніми**, підсектора **екстрагідроніми**, тобто це власна географічна назва земного відкритого водного об'єкта (зазначимо, що сегмент, підсегмент та піделемент відсутні).

Для усіх пелагонімів спільними **денотатно-квалітативними** ознаками є їхня належність до **абіонімів**, оскільки це найменування об'єктів неживої природи, та **індивідуальних** назв (іменуються одиничні носії, а не групи однотипних денотатів).

Безумовно, серед гідронімів усі пелагоніми варто віднести до **макронайменувань**, оскільки номінуються загалом одні з найбільших географічних об'єктів на Землі. Якщо ж таку градацію провести лише із-поміж власних назв морів, то за основу розмежування можна взяти площу моря (**макропелагонімами** вважати моря площею більш ніж 1 000 000 кв. км (наприклад, *Австро-Азійське Середземне море* — 8 000 000 кв. км, *Саргасове море* — 6 000 000 кв. км.); **мезопелагонімами** — площею від 100 000 до 1 000 000 кв. км (*Східнокитайське море* — 836 000 кв. км, *Яванське море* — 552 000 кв. км); **мікропелагогімами** — до 100 000 кв. км (*Печорське море* — 81 263 кв. км, *море Хальмахера* — 75 000 кв. км)). Зазначимо, що на структуру найменувань розміри денотата не впливають.

Не зафіксовано і зв'язку між пелагонімами та ще однією з денотатно-квалітативних ознак — реальністю їх існування. Дозволимо собі до **реалонімів** віднести ті назви, денотати яких сьогодні існують і визнаються як моря більшістю географів (95, або 81,9%: *моря Гренландське, Дейвіса*); натомість до **гіпотетонімів** — найменування озер та водосховищ, не пов'язаних безпосередньо зі Світовим океаном, хоча їх і називають часто морями (*Аральське, Кременчуцьке моря*), а також назви тих об'єктів, існування яких у цьому статусі географи часто ігнорують (*моря Лівійське, Селіш*) — загалом це 21 гіпотетонім (18,1%). Натомість до першої групи віднесені пелагоніми, денотати яких є частиною більших морів (загалом 30 об'єктів, або 25,9%, зокрема *Австро-Азійського моря* — 8: *Камотес, Сулу, Середземного моря* — 14: *Іонічне, Лігурійське*), тому що такі найменування загальноприйняті в

середовищі науковців. Відповідно, самостійних морів зафіксовано 86 (74,1%: *моря Коралове, Соломонове*).

Завершує денотатно-квалітативну характеристику пропріативів екстралінгвальна інформація про об'єкт номінації, головне завдання якої — сприяти з'ясуванню їхнього походження. Такі відомості пов'язані насамперед із місцезнаходженням моря (*Балійське, Соломонове моря* — біля берегів островів Балі та Соломонових), історією їхнього відкриття (*Берингове, Тасманове моря* — у честь дослідників Вітуса Беринга та Абеля Тасмана), проживанням певних етносів на берегах (*Кельтське, Чукотське*), кольору води (*Жовте, Чорне*), інших обставин (*моря Боброве* — місце полювання на бобра, тобто морську видру; *Карське* — від назв річки Кара, що впадає в нього). Як уже зазначалося, на назвотворення не впливає площа морської поверхні, як і найбільша чи середня глибина, температура води, належність до східної чи західної частини басейну певного океану тощо.

Етимолого-словотвірна характеристика значною мірою визначається будовою пропріальних одиниць. Малопродуктивними є **прості** (8; 3,4%: *Мурман, Рукав*) та **складні** (3; 1,3%: *Акі-Нада, Бахр-ель-Азов*) конструкції, а домінують **складені** (227; 95,3%), представлені насамперед моделями «іменник + прикметник» (166; 69,7%: *Біла затока, Камчатське море*) та «іменник + іменник» (53; 22,3%: *море Баффіна, протока Іруаз*); тричі (1,3%) трапляється словосполучення «іменник + прикметник + прикметник» (*Австрало-Азійське Середземне море, Внутрішнє Японське море*); по одному разу (0,4%) — «іменник + іменник + іменник» (*море Принца Гусава-Адольфа*), «іменник + займенник» (*Наше море*), «іменник + прикметник + іменник» (*протока Святого Георга*), «іменник + іменник + числівник» (*море Георга Четвертого*) і словосполука *Пропонтида*, що в перекладі з грецької мови означає «до моря».

Цілоком збігаються дані щодо деривації пелагонімів: прості утворені шляхом **власне семантизації** (8; 3,4%: *Каспій, Сиваш*), складні — **словоскладання** (3; 1,3%: *Бахр-ель-Азов, Вазі-Вр*), складені — **синтаксичним** (227; 95,4%: *Тірренське, Фракійське моря*). Як бачимо, останній тип є **гегемонійним**, оскільки частка таких найменувань становить понад 75%, та **зростальним**, тому що кількість таких структур із часом лише збільшувалася.

Різноплановою є семантика твірних основ назв морів. Як компонент складних і складених найменувань домінує географічний термін «море» — «1. Частина Світового океану — великий водний простір з гірко-солоню водою, обмежений з одного або кількох боків суходолом... 2. Дуже велике озеро або штучне водоймище» [4, с. 562], що має 209 фіксацій (*моря Росса, Фіджі*). Реєструємо й такі складники, як «водосховище» — «Штучна водойма, в якій нагромаджується та зберігається вода» [4, с. 161], яких 8 (*Канівське, Київське водосховища*), «затока» — «частина океану, моря, озера і т. ін., що вдається в сушу; бухта» [4, с. 341], яких 4 (*Баффінова, Венедська затоки*). Спостерігаємо також два випадки вживання лексем «океан» — «Весь водний покрив Землі або його частина між материками; ... водний покрив більшої частини земної кулі, що поділяє суходіл на материки та острови» [4, с. 680]:

*Британський, Ібернійський океани та «протока» — «2. Вузька смуга води між двома ділянками суходолу, яка сполучає два моря, два океани або море з океаном» [4, с. 926–927]: протоки Іруаз, Святого Георга і по одному — «басейн»: басейн Кейна, «вода»: Внутрішня Зелена вода, «канал»: Англійський канал, «озеро»: Асфальтове озеро, «простір»: в Єгипті *Вазі-Вр* — «Зелений простір». Майже всі терміни певним чином стосуються гідросфери нашої планети.*

Залежно від того, апелюючи чи онімом є ускладнювальні елементи, складні і складені пелагоніми поділяємо на дві групи: **відапелятивні** та **відапелятивно-відонімні**.

Більш численною є друга група найменувань (180; 75,7%), у якій до географічних термінів приєднуються **антропоніми** (27; 11,4%: моря *Лаптевих*, *Рісер-Ларсена*), і це переважно меморіальні назви; **топоніми** (108; 45,4%), які здебільшого локалізують місцезнаходження денотата, вказуючи на те, де розташоване море: поблизу острова (41; 17,2%: *Андаманське*, *Вісайське моря*), регіону, країни (28; 11,8%: *моря Акі*, *Камчатське*), міста (23; 9,7%: *Каффське*, *Сарайське моря*), річки (9; 3,8%: *Дніпровське*, *Ленське моря*), іншого надводного (2; 0,8%: *Ботнічне*, *Суецьке моря*) або підводного (5; 2,1%: *моря Банда*, *Саеву*) об'єкта; **етноніми** (36; 15,1%: *Скіфське*, *Хозарське моря*), теж переважно з локативним значенням; **міфони́ми** (4; 1,7%: *Егейське*, *Тартарське моря*), і це часто архаїчні конструкції; **прагматоніми** (2; 0,8%: *море Скотія*, або *Скота* — від назви експедиційного судна) зі своєрідним меморіальним забарвленням. Також відзначимо наявність трьох (1,3%) багатокомпонентних найменувань, онімні частини яких походять від антропоніма (*море Принца Густава-Адольфа*), континентонімів (*Австрало-Азійське Середземне море*) та інсулоніма (*Внутрішнє Японське море*).

Відапелятивні пелагоніми (50; 21%: *Коралове*, *Студене моря*) мають у складі прикметники із вказівкою на сторони світу (*Північне*, *Східне моря*), кольоративи (*Синє*, *Червоне моря*), географічні терміни (*моря Аральське* (у перекладі з тюркських мов *арал* означає «острів»), *Архіпелагове*), зоолексеми (*Боброве море*, *Затока Змій*), інші субстантиви (*Море Богів*, *море Космонавтів*) тощо.

Вісім простих онімів (3,3%) утворені від апелювань: географічних термінів (5; 2,1%: *Море*, *Рукав*), дієслова (1; 0,4%: *Сиваш*, що в перекладі з тюркських мов означає «прилипати», тобто вказує на особливості дна) і етнонімів (2; 0,8%: *Каспій*, *Мурман*).

Такі назви мають насамперед **прости** мотиваційні відношення, які, проте, можна визначити і в окремих словосполученнях (12; 5%: *Понетське*, або *Понтійське*, море, а *понт* у перекладі з грецької мови означає «море»; *Рукав*). У таких пропріативах зазвичай мотивує **сутнісну** (6; 2,6%: *Ла-Манш*, що в перекладі з французької мови означає «рукав»; *Ламське море*, а в евенській *лам* означає «море»), **локативну** (2; 0,8%: *Лакиадвіп* — від назви острова в Індійському океані; *Пропонтида*), **асоціативно-локативну** (2; 0,8%: *Каспій*, *Мурман*) і **квалітативну** (2; 0,8%: *Арал*, *Сиваш*).

Мотиваційні відношення решти складних і складених найменувань морів кваліфікуємо як **комбіновані** (226; 95%: *Аргентинське*, *Фракійське моря*), причому усі

вони мають сутнісний компонент, оскільки вказують на тип іменованого об'єкта (передусім це море). Загалом домінує **локативно-сутнісна** мотивація, що пов'язано з походженням пелагонімів від назв островів або регіонів, оточених морем (110; 46,3%: *Аравійське, Критське моря*). Подібною є й **асоціативно-локативно-сутнісна** мотивація (49; 20,6%: *Індо-Арабське, Кіммерійське моря*), а такими ми вважаємо пропріативи, похідні від назв етносів, які мешкають на берегах (наприклад, *Меотійське море*), річок, які впадають у моря (*Охотське море*), міст, шлях до яких веде через водні простори (*Сурозьке море*), тощо. Часто трапляються пелагоніми з мотиваційними відношеннями **меморіально-сутнісними** (31; 13%: *моря Беллінс-хаузена, Моусона*), особливо в басейні Південного океану, та **квалітативно-сутнісними** (26; 10,9%: *Гниле, Солоне моря*).

Малопродуктивними є пелагоніми із **символічною** (4; 1,7%: *Зелене море, Море Богів*), **ідеологічною** (3; 1,3%: *Егейське море, протока Святого Георга*), **апотропейною** (1; 0,4%: *море Співдружності*), **посесивною** (1; 0,4%: *Наше море*) і **ситуативною** (1; 0,4%: *Боброве море*, де полювали на бобра, або морську видру) мотивацією.

За **темпоральними** особливостями власні назви морів розмежовуємо на **архаїчні**, відомі з давніх часів до кінця X ст. (58; 24,4%: *Карпатське, Лівійське моря*), **давні** (XI–XVIII ст.), яких найбільше (130; 54,6%: *Варязьке, Рибне моря*), **нові** (XIX–XX ст.; 48; 20,2%: *Кельтське, Київське моря*) та **новітні** (XXI ст.; 2; 0,8%: *Кам'янське водосховище або море*), оскільки місто Дніпродзержинськ 2016 р. було перейменоване на Кам'янське.

За **походженням** більшість пелагонімів є **гібридними** (151; 63,5%: *моря Скоша, Філімстилян*) конструкціями, що зрозуміло, тому що часто іменувалися віддалені території, із якими українці практично не контактували. До складу таких пропріальних одиниць входять переважно питомі географічні терміни та іншомовні особові імена (*моря Амундсена, Ірмінгера*), топоніми (*моря Банда, Самар*), етноніми (*Свебське, Хвалінське моря*) тощо. Серед **запозичених** конструкцій (11; 4,6%: *Басейн Кейна, Ібернійський океан*) переважають варваризми, тобто вживані в інших регіонах найменування, зафіксовані у словникових статтях давніх або сучасних вітчизняних джерел, присвячених описам насамперед прилеглих до Євразії земель (*Акі-Нада, Ям Суф*, що в перекладі з давньоєврейської мови означає «очеретяне море»), яких, однак, могло би бути більше, проте більша частина їх калькована. **Питомими** вважаємо протослов'янські топоніми (76; 31,9%: *Спокійне, Східне моря*).

Штучно створеними є переважно нові найменування морів, «автор» яких відомий (43; 18,1%: *Баренцове, Берингове моря*); натомість **природним** шляхом виникли архаїчні і давні пелагоніми (195; 81,9%: *Північне, Чорне моря*).

На відміну від інших онімних розрядів, значна частина власних назв морів має **відому** етимологію (233; 97,9%: *Гебридське, Ірландське моря*), і лише декілька — **гіпотетичну** (5; 2,1%: *моря Балтійське, Тувалу*), і це при тому, що **прозорою** вона є

у 113 пелагонімів (47,5%: *Англійський канал, Жовте море*), а *непрозорою* — у 125 (52,5%: *Азовське, Нарземне моря*).

Характеризуючи **функціональні** особливості найменувань морів, звернемо увагу насамперед на реалізацію ними функцій, які загалом збігаються з тими, що виконують апелятиви, і це **номінативна** (усе пізнане людиною має отримати назву), **інформативна** (кожне найменування несе певну інформацію про денотат, у нашому випадку — про місцезнаходження, площу, глибину моря тощо), **ідентифікаційна** (сприяє розрізненню однотипних об'єктів), **гносеологічна** (орієнтована на отримання нових знань про довкілля), **комунікативна** (основна мета — спілкування між учасниками комунікативного акту), **когнітивна** (допомагає формувати і виражати думки) та інші.

Такі пропріативи, як і океаноніми, «... побутують насамперед у **науковому** стилі (в середовищі географів, моряків, мандрівників, учителів географії, студентів і учнів), рідше — **художньому, розмовно-побутовому, публіцистичному** та інших» [10, с. 282].

Найменування морів, наявні в художніх текстах, ми кваліфікуємо як **пелагопоніми** [9, с. 2329]. Описуючи функціонування власних назв у поетичному мовленні другої половини ХХ ст., І. Хлистуна [12] засвідчила наявність у поезіях найменувань морів: *Чорне море, українське море, Зустрічай своїх богатирів!* (Яр Славутич), однак не відзначила високої продуктивності таких конструкцій. Натомість у прозі (особливо авантурній, пригодницькій, романтичній і под.) пелагоніми трапляються частіше: і як біблїоніми (цикл романів «*Хвилі Чорного моря*» В. Катаєва, роман «*Чорне море*» М. Булгакова), і як засоби локалізації подій, які описуються в художніх творах українських (М. Коцюбинського, О. Олеся, З. Тулуб, Т. Шевченка, Ю. Яновського) та зарубіжних (Ж. Верна, Дж. Лондона, Е. Хемінгуей та ін.) авторів. Загалом поетоніми фіксуємо переважно у складі порівнянь, метафор, метонімій, персоніфікацій, етимологізацій тощо, однак у белетристиці океаноніми й пелагоніми функціонують без виразних тропейчних нашарувань. Синтаксична роль таких онімів — переважно обставини місця та означення (адвербіальні локативні і вторинні ад'єктивні синтаксеми), рідше — підмети (субстанціальні суб'єктні синтаксеми) [9, с. 282].

Власні назви морів поширені і як складник **артіфрагментонімів** — найменувань, засвідчених в інших жанрах мистецтва [9, с. 248], і це, наприклад, **імажотопоніми** (картини І. Айвазовського «*Буря на Чорному морі*», «*Ніч на Чорному морі*», «*Чорне море*» (інша назва — «*На Чорному морі починає розіграватися буря*»), **мелосотопоніми** (пісні «*Чорне море*» у виконанні Юлія Кіма та Георга Отса) або **фільмотопоніми** (трилер К. МакДональда «*Чорне море*», бойовик С. Щербіна «*Чорне море*»), тобто власні назви географічних об'єктів (у нашому випадку — лише *Чорного моря*), зафіксовані у творах відповідно образотворчого мистецтва, піснях та фільмах [9, с. 251]. Інші пелагоніми теж трапляються в назвах картин («*На березі Аральського моря*» та «*Крутий берег Аральського моря*» Т. Шевченка) чи фільмів (кіносеріал «*Пірати Карибського моря*» Г. Вербінські). Звичайно, така продуктивність

пропріативів у поетонімії та артіфрагментонімії пов'язана з красою моря, романтикою морських походів, образністю мариністичних сюжетів.

Між топонімами й ідеонімами (насамперед поетонімами та артіфрагментонімами), а також ергонімами (наприклад, колективонімами) та прагматонімами (зокрема товаронімами) в ономастиці простежуємо явище **омонімії**, коли різні денотати мають однакові назви, які, проте, належать до різних онімних розрядів (реальні пелагоніми та імажопелагоніми «Азовське море» П. Дивінського, «В Чукотському морі» В. Істоміна, «Балтійське море» К. Крижицького; пелагопоетоніми, як у романі Ж. Верна «20 000 льє під водою»: *Фрегат пройшов повз острови Паумоту, Маркізькі, Сандвічеві ... і направився в Китайські моря*; ергонім громадська організація «Комітет врятування Азовського моря»; прагматонім торгова марка «Чорне море» тощо).

Малопоширеними серед пелагонімів можна вважати явища **полісемії** та **антонімії**. Зокрема, як багатозначні кваліфікуються однакові найменування різних морів: моря **Біле** (басейн Північного Льодовитого океану) і **Біле** (варіантна назва *Середземного*); **Північне** (*Баренцове* і *Біле*), а протилежні за значенням лексеми трапляються у складі бінарних опозицій — «двох певним чином пов'язаних об'єктів за допомогою назв, що мають однакову основну лексему й антонімічні означення» [2, с. 56–57]: **Понт Аксінський** і **Понт Евксинський**, тобто «негостинне» і «гостинне»; **Західне** і **Східне** (*Балтійське море* в мовленні різних етносів) моря.

Частіше, особливо серед варіантних форм, фіксуємо **пароніми**: моря *Іонічне* або *Іонійське*, *Йонійське*; *Левантинське* або *Левантійське*. Однакові найменування того самого моря кваліфікуємо як **синоніми**: моря *Веделла* і *Георга Четвертого*; *Лаптевих* — *Ленське*, *Сибірське*.

По суті, такі синоніми — це **лексичні** варіанти пелагонімів, яких зафіксовано 103 (84,4%: моря *Мінданао* і **Бохол**; *Критське* і *Карпатське*). Значно менше **синтаксичних** (10; 8,2%: моря *Вісайн* і **Вісайське**, *Густава-Адольфа* і **Принца Густава-Адольфа**), **фонетичних** (7; 5,8%: моря *Понтійське* і **Понетське**; *Хальмахера* і **Тальмахера**), **словотвірних** (2; 1,6%: моря *Акі* і **Акі-Нада**; *Іонічне* і **Іонійське**) варіантів. Загалом 116 морів має 116 **основних** назв (48,7%: моря *Бофорта*, *Венделя*) і 122 **варіантні** (51,3%: *Варязьке*, *Германське*, *Свебське моря*), а динаміка назвотворчого процесу становить 2,0517, що означає: майже кожне море має два або більше найменувань. як **діахронічних** (99; 81,1%: моря *Мармурове* — **Пропонтида**; *Новогвінейське* — **Бісмарка**), так і **синхронічних** (23; 18,9%: моря *Балі* і **Балійське**; *Гниле* і *Сиваш*), а також **одно-** (71; 58,2%: *Дніпровське*, *Кременчуцьке моря* або водосховища) і **різносистемних** (51; 41,8%: **Вазі-Вр**, **Ям Суф** — *Червоне море*; **Лакшадвіп** — *Лаккадівське море*).

Можна ототожнити основні назви морів з **офіційними**, а варіантні — з **неофіційними**, однак інші функціональні атрибути пелагонімів із цим поділом не збігаються. Зокрема, за особливостями реалізації побутують лише **в мові** переважно діахронічні варіантні форми і значна частина пелагонімів басейнів Індійського, Південного й Тихого океанів (у межах 55%: моря *Банда*, *Камотес*), **у мовленні** — найменування

так званих морів-озер (близько 15%: *Дністровське, Каспійське моря*), а в **мові й мовленні** — решта пропріальних одиниць (близько 30%: *Азовське, Чорне моря*).

Дві останні групи можна віднести до **активного словникового запасу**, а першу — до **пасивного**. У загальномовній сфері складниками **домінувального** кола, на нашу думку, будуть лише топоніми *Азовське й Чорне моря*; **активного** — вживані в мові та мовленні, а **пасивного й потенційного** — решта онімів. В індивідуальній і територіально-корпоративній сферах така градація залежить від багатьох екстралінгвальних чинників (наприклад, у середовищі гідрологів більшість пелагонімів належатиме до домінувального кола, як і в моряка, шанувальника літератури морської тематики, вчителя географії тощо).

Пелагоніми, які побутують у мовленні або мові й мовленні, переважно є **загальновідомими**; назви морів, які омивають Євразію, — **регіонально відомими**; інші гідроніми — **локально відомими** або **невідомими**.

Зважаючи на незначну кількість таких пропріальних одиниць, відносимо їх до **низькочастотних**.

Правопис пелагонімів ґрунтується на основному постулаті: родове найменування (*море, затока, океан* тощо) пишемо з малої літери, а всі інші компоненти — з великої (*Внутрішнє Японське море, Ібернійський океан, Канівське водосховище*). Такі пропріативи постійно ідентифікуються як власні назви, лише окремі діахронічні варіанти (*Море, Рукає*) можуть в інших контекстах кваліфікуватися як апелятиви. В образних найменуваннях, де пряме значення географічних термінів частково втрачається, практикується їхнє написання з великої літери (*Затока Змій, Море Богів*).

Більшість пелагонімів є **відмінюваними** структурами (183; 76,9%: *Асфальтове озеро, Біла затока*), причому одиничні лексеми переважно відмінюються за зразком іменників чоловічого роду (7; 2,9%: *Мурман, Сиваш*), а назви-словосполучення мають іменниково-прикметниковий тип відмінювання з домінуванням форм середнього роду однини (168; 70,%: *Арафурське море, Дніпродзержинське водосховище*). Серед **відмінювано-незмінних** конструкцій (51; 21,4%: *моря Вісаян, Х'юга*) більш продуктивні дві моделі, коли іменник середнього роду однини поєднується з іменником у родовому відмінку (30; 12,%: *басейн Кейна, море Сомова*) або незмінним субстантивом (16; 7%: *моря Банда, Саву*); у першому випадку другий компонент — це в основному антропоніми (*моря Ванделя, Лінкольна*), а в другому — інсулоніми (*моря Фіджі, Флорес*). **Незмінними** є чотири пропріативи (1,7%: *Бахр-ель-Азов, Ям Суф*).

Конотативне значення пелагонімів визначається додатковою семантикою стрижневого поняття: *море* — «Велика площа чого-н. або велика кількість когось, чогось» [5, с. 562], і з цим апелятивом пов'язане й етнокультурне значення слова, яке в «Антології знаків української мови» досить різнопланове: «загальнолюдський символ життя з його гріховними пристрастями і бурями; ... смерть; ... порятувати може батькова-материна молитва: *Ой могла б мене отцеева-паніматчина молитва на Чорному морі рятувати, уже б я знав, як свою матір шанувати-поважати*» [5, с. 400–401], і це єдине у словнику-довіднику посилання на власну назву моря.

Традиційно відпустка, літній відпочинок в українців асоціювався з поїздкою до моря, переважно *Чорного*, хоча на початку ХХІ ст. це може бути й *Адріатичне*, *Червоне* та ін. Після початку російсько-української війни різко зросло негативне ставлення до всього, що пов'язане з Російською Федерацією, зокрема і до найменувань морів, які її оточують. Відповідно, можна простежити, принаймні на рівні підсвідомості, позитивне ставлення до назв морів близьких і теплих та негативне — до холодних і віддалених, хоча загалом пелагоніми — **емоційно нейтральні найменування**.

Такі пропріативи, як і багато інших топонімів, належать до макроконцепту '*Простір*' і мезоконспекту '*Земля*', а найменування близьких до України морів або актуальних із різних причин дозволяє кваліфікувати їх як мікроконцепти.

Висновки та перспективи дослідження. На основі комплексної характеристики пелагонімів можемо зробити висновок, що такі власні назви — це екстрагідроніми, гідроніми, геотопоніми, абіоніми, переважно реалоніми та індивідуальні макроназви. Домінують складені конструкції, утворені синтаксичним способом (найбільш продуктивні моделі — «іменник + прикметник» та «іменник + іменник»), із комбінованою мотивацією (зокрема локативно-, меморіально- та квалітативно-сутнісною), відапелятивно-відонімні, у складі яких переважають географічні терміни та антропоніми або топоніми. Більшість пелагонімів є давніми, гібридними, низькочастотними, емоційно нейтральними найменуваннями, утвореними природним способом, які мають відому й непрозору етимологію, побутують у науковому стилі, є елементами мови (а не мовлення), належать до пасивного словникового складу, невідомі широкому загалу, позбавлені етнокультурного значення. Серед таких пропріативів часто фіксуються явища омонімії та синонімії, причому лексичні варіанти переважно діахронічні. Пелагоніми мають усталений правопис, є відмінюваними або відмінювано-незмінними конструкціями.

Порівнявши отримані результати з аналогічними ознаками океанонімів та фіордонімів [10; 11], ще раз підкреслимо їхні особливості: вони, за невеликим винятком, менш активно представлені в мовленні, часто невідомі (особливо найменування віддалених від України об'єктів), мають багато варіантних форм, значна частина яких може бути кваліфікована і як офіційна назва. Для пелагонімів характерні регіональні атрибути (наприклад, майже всі моря басейну Південного океану мають назви з меморіальною мотивацією; найменування складників *Австрало-Азійського Середземного моря* (басейн Тихого океану) — це переважно локативно-сутнісні структури з непрозорою етимологією, а *Середземного* (басейн Атлантичного океану) — архаїчні форми з виразним міфологічним відтінком. Натомість фіордоніми більш тісно пов'язані з інсулонімами та наутонімами.

У перспективі плануємо звернути увагу на загальну характеристику інших власних назв: як відкритих водних об'єктів (наприклад, заток чи течій), так і таких розрядів, як ойконіми, омоніми чи хороніми, що дозволить із часом сформувати цілісну картину українського топонімікону.

Література

1. Антонова Л. В. Дивовижна географія. Харків : Ранок, 2011. 208 с.
2. Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Словник української ономастичної термінології. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.
3. Губарєв В. К. Географія світу: довідник школяра і студента. Донецьк : ТОВ ФКФ «БАО», 2004. 576 с.
4. Жайворонок В. В. Словник української мови. Київ : Просвіта, 2016. 1316 с.
5. Жайворонок В. В. Антологія знаків української культури : словник-довідник. Київ : Наукова думка, 2018. 758 с.
6. Німчук В. В. Українська ономастична термінологія: (проект). *Повідомлення Української ономастичної комісії*. Київ : Наукова думка, 1966. Вип. 1. С. 24–43.
7. Пасенко Л. В. Новий довідник: Географія. Київ : Казка, 2008. 992 с.
8. Петринка Л. В. Усі географічні назви (за шкільною програмою). Харків : Торсінг плюс, 2007. 288 с.
9. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с.
10. Торчинський М. М. Власні назви океанів: денотатно-характеристичні, етимолого-словотвірні та функціональні особливості. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика*. Хмельницький, 2022. Вип. 11. С. 276–287.
11. Торчинський М. М., Торчинська Н. М. Власні назви проток у структурі українського ономастикону. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, 2023. Випуск 2 (50). С. 439–446.
12. Хлистун І. В. Власна назва в українській поезії II пол. XX ст. (семантико-функціональний аспект) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 — укр. мова. Умань, 2006. 236 с.
13. Шматько О. Є., Байназаров А. М., Височин М. Ю. та ін. Географія за всією шкільною програмою : практичний довідник. Харків : Весна, 2009. 426 с.

References

1. Antonova, L. V. (2011), *Dyvovyzhna gheoghrafija [Amazing geography]*. Kharkiv: Ranok. [in Ukrainian].
2. Buchko, D. Gh., Tkachova, N. V. (2012), *Slovnnyk ukrajinskoji onomastychnoji terminologhiji [Dictionary of Ukrainian onomastic terminology]*. Kharkiv: Ranok-NT. [in Ukrainian].
3. Ghubarjev, V. K. (2004), *Gheoghrafija svitu [Geography of the world]: dovidnyk shkoljara i studenta*. Donecjk: TOV FKF «BAO». [in Ukrainian].
4. Khlystun, I. V. (2006), *Vlasna nazva v ukrajinskii poezii II pol. 20th st. (semantyko-funktsionalnyi aspekt) [A proper name in Ukrainian poetry of the 2nd century. 20th century (semantic-functional aspect)]*: dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 — ukr. mova. Uman [in Ukrainian].

5. Zhaivoronok, V. V. (2018), *Antolohiia znakiv ukrainskoi kultury [Anthology of signs of Ukrainian culture]* : slovnyk-dovidnyk. Kyiv : Naukova dumka. [in Ukrainian].
6. Nimchuk, V. V. (1966), Ukrainska onomastychna terminolohiia: (proekt). [Ukrainian onomastic terminology : (project)], *Povidomlennia Ukrainskoi onomastychnoi komisii [Notice of the Ukrainian Onomastic Commission]*, (1), pp. 24–43. [in Ukrainian].
7. Pasenko, L. V. (2008), *Novyj dovidnyk: Gheoghrafija [New directory: Geography]*. Kyjiv: Kazka. [in Ukrainian].
8. Petrynka, L. V. (2007), *Usi gheoghrafichni nazvy (za shkyljnoju proghramoju) [All geographical names (according to the school curriculum)]*. Kharkiv: Torsingh pljus. [in Ukrainian].
9. Torchynskyj, M. M. (2008), *Struktura onimnogho prostoru ukrajinsjkoji movy [The structure of the nominal space of the Ukrainian language]*. Khmeljnyckyj: Avist. [in Ukrainian].
10. Torchynskyi, M. M. (2022). Vlasni nazvy okeaniv: denotatno-kharakterystychni, etymoloho-slovotvirni ta funktsionalni osoblyvosti [Proper names of oceans: denotative-characteristic, etymological-word-forming and functional features], *Slavistychni studii: linhvistyka, literaturoznavstvo, dydaktyka [Slavic studies: linguistics, literary studies, didactics]*, (11), pp. 276–287. [in Ukrainian].
11. Torchynskyi, M. M., Torchynska, N. M. (2023), Vlasni nazvy protok u strukturi ukrain-skoho onomastykonu [Proper names of channels in the structure of Ukrainian onomastics], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology]*, (2 (50)), pp. 439–446 [in Ukrainian].
12. Zhaivoronok, V. V. (2016,) *Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. Kyiv: Prosvita. [in Ukrainian].
13. Shmatko, O. Je., Bajnazarov, A. M., Vysochyn, M. Ju. ta in. (2009) *Gheoghrafija za vsijeju shkyljnoju proghramoju [Geography in the entire school curriculum]: praktychnyj dovidnyk*. Kharkiv: Vesna. [in Ukrainian].